

RECENSIONER

Björn Hammarfelt

Following the Footnotes. A Bibliometric Analysis of Citation Patterns in Literary Studies

Uppsala: Uppsala universitet 2012, 193 s. (diss. Uppsala) (Skrifter utg. av Inst. för ABM vid Uppsala universitet, 5)

Få humanistiska forskare har vid det här laget undgått att höra talas om forskningsområdet bibliometri. Ofta betraktas bibliometri som endast ett redskap för att utvärdera forskningskvalitet, och i förlängningen som underlag för beslut om medelstildelning. Däremot är det färre som känner till områdets hela bredd och vad det kan tillföra förståelsen av andra forskningsområden. En nydanande avhandling som studerar litteraturvetenskapen ur ett bibliometriskt perspektiv – bland annat utifrån referenser i artiklar publicerade i *Tidskrift för litteraturvetenskap* under en tioårsperiod – ger en bild av ämnet som borde intressera alla verksamma litteraturvetare. Den diskuterar också förtjänstfullt svårigheterna med att utnyttja bibliometri som enda utvärderingsinstrument för ett ämne som litteraturvetenskapen.

Inom forskningsområdet bibliometri utnyttjas statistiska och matematiska metoder för att studera exempelvis publikationer och citeringsmönster inom forskningsområden. Under senare år har bibliometri nämnts alltmer frekvent inom den svenska universitetsvärlden i utvärderingssammanhang. Med detta har också följt en välbehövlig diskussion om metodernas utvärderingsmässiga begräns-

ningar, när de appliceras på alla ämnesområden och på alltför små enheter. Forskare inom bibliometri har varit aktiva i debatten och ett viktigt inlägg utgör *Following the Footnotes*, Björn Hammarfelts avhandling i biblioteks- och informationsvetenskap vid Uppsala universitet som försvarades våren 2012. Utifrån ett antal bibliometriska studier av litteraturvetenskaplig forskning, både internationellt och nationellt, drar Hammarfelt slutsatser som har konsekvenser för hur svensk litteraturvetenskap kan utvärderas med bibliometriska metoder. Avhandlingens starkaste bidrag ligger dock i den bild av litteraturvetenskapens intellektuella och sociala organisering som de bibliometriska studierna bidrar till att teckna.

Hammarfelt tar sin utgångspunkt i de stora begränsningarna hos de befintliga citeringsdatabaser som finns att tillgå för humaniora, och som främst indexerar engelskspråkiga tidskrifter. Utifrån detta föreslår han hur de bibliometriska metoderna kan utvecklas, genom att ta hänsyn till den kunskap om utmärkande drag för publicering och referensanvändning inom humaniora – och framför allt litteraturvetenskap – som har identifierats genom vetenskapssociologiska studier. Litteraturvetenskap träder i detta sammanhang fram som ett fält som utmärks av stor spridning i forskningsfokus, där det inte nödvändigtvis är så att man citerar sina kolleger, och med en målgrupp som når utanför den akademiska sfären.

I avhandlingens första artikel identifierar Hammarfelt de olika funktioner som referen-

ser fyller i akademiska texter inom humaniora och resonerar kring vilka konsekvenser detta medför för citeringsanalys inom området. Den breda målgruppen gynnas av användningen av fot- och slutnoter som gör att texten går bra att läsa utan att det akademiska hantverket blir alltför påträngande. Hammarfelt talar i sin första studie om detta som utmärkande för den disciplinära kulturen. En kritisk invändning är att han alltför mycket tonar ner den roll som förlagen, som utgör en viktig del i det disciplinära landskapet, spelar för att styra stil och citeringsmönster i de litteraturvetenskapliga publikationer som riktar sig till en kommersiell marknad utanför forskningsbiblioteken. Hammarfelt lyfter vidare fram att noter lämpar sig för en mer nyanserad hantering av referenser än vad som är fallet med referenser i texten. Referensen fyller alltid en retorisk funktion, men noten erbjuder en plats att ytterligare kommentera den citerade texten. Detta kommer till användning i en genre där referenser inte alltid utnyttjas för att stödja den egna argumentationen utan också kan utgöra motstånd i en debatt.

Artikel nummer två utgår från citeringar i 34 internationella, huvudsakligen engelskspråkiga tidskrifter under två olika perioder, 1978–1987 respektive 1998–2007. Analysen inriktas på citerade monografier utifrån två perspektiv: vad de högst citerade monografierna säger om forskningsområdets gemensamma intellektuella bas och vilka interdisciplinära tankeutbyten citeringarna visar på. En förändring kan urskiljas mellan de två tidsperioderna, då ämnet går från en omfattande citering av franska (post-)strukturalister (Derrida, Barthes, Genette) till ett mer sociologiskt fokus på genus- och postkoloniala teorier samt cultural studies (Bhabha, Butler). Även om huvuddelen av citeringarna håller sig inom litteraturvetenskapen så är inslaget citeringar till andra discipliner inom humaniora och samhällsvetenskap stort. I ljuset av att originalitet inom humaniora åtminstone delvis tillskrivs

förmågan att göra intressanta, nya kopplingar mellan olika texter och traditioner är detta föga förvånande.

Att vissa litteraturvetenskapliga texter också lyckas med motsatsen, nämligen att citeras utanför sin egen disciplin, vilket ofta betraktas som ett mått på vetenskaplig genomslagskraft, framkommer i den tredje studien. Här följer Hammarfelt citeringar till det verk som i den andra studien framstod som den inom (anglosaxisk) litteraturvetenskap mest citerade boken under perioden 1998–2007: Walter Benjamins *Illuminations* (1968). I verket publicerades flera av Benjamins mest kända essäer för första gången i engelsk översättning. Studien visar att *Illuminations* inte enbart citeras i texter inom humaniora och samhällsvetenskap, utan även i exempelvis tidskriftsartiklar i geografi. Genom att följa vilka sidor som citeras kan Hammarfelt också visa på skillnader mellan de olika essäerna när det gäller från vilka discipliner citeringarna kommer.

Att det finns en grupp forskare som utvecklar teorier av stort värde inom (och därmed också attraherar citeringar från) flera olika discipliner blir tydligt också i den fjärde och avslutande studien i Hammarfelts avhandling, där han riktar analysfokus mot svensk litteraturvetenskap. Även här framstår Derrida, Butler och Foucault som centrala gestalter, men forskningsinriktningar blir också synliga som inte framkom i den internationella studien, bland annat kluster kring medieteorietisk forskning, barnlitteraturforskning och litteratursociologi. Eftersom den internationella citeringsdatabasen *Arts & Humanities Citation Index* mycket dåligt täcker svensk litteraturvetenskaplig forskning skapar Hammarfelt egna intressanta underlag baserat på två material: artiklar i *TjL* under perioden 2000–2009 och projektansökningar inom området litteraturvetenskap inskickade till Vetenskapsrådet 2006–2009. Studien är nyskapande både genom den bild den ger av svensk litteraturvetenskap och genom sin metodutveckling. Den

finns i manuskriptform i den tryckta avhandlingen, men är nu även publicerad i *Journal of Documentation* vol. 68, nr 4 ("Harvesting footnotes in a rural field: citation patterns in Swedish literary studies"). På en punkt gör jag dock en annan tolkning än författaren. Det gäller Hammarfelts analys av anledningarna till varför forskare i *TfL* refererar till dagspressen, vilket han förklarar i termer av den blandade läsekretsen, inom ämnet men även av *TfL*. Jag vill hävda att det snarare har att göra med en homogenitet bland författarna till dagskritik och vetenskapliga studier, vilket gör dagskritik till en viktig källa att citera i vetenskapliga verk.

Ett belysande resultat från den avslutande studien är att andelen män som citeras är högre än andelen kvinnor. Hammarfelt antyder att män främst förefaller citera andra män, inte minst i *TfL*, även om det är något oklart vilket underlag som faktiskt finns för att dra en sådan slutsats. Ett liknande resultat framkommer i den internationella studien, där endast ett fåtal verk bland de mest citerade är författade av kvinnor. Litteraturvetenskaplig forskning skulle med fördel kunna studeras vidare med bibliometriska metoder, för att utifrån genus analysera ytterligare mönster i citeringar.

Following the Footnotes är som helhet ett ytterst gediget arbete som, i interdisciplinär anda, utgör ett bidrag till flera olika fält. Den avslutas också med ett tydligt ställningstagande i frågan om bibliometri kan utnyttjas som ett redskap för utvärdering av forskningskvalitet inom humaniora. Hammarfelts inställning är att citeringsanalys inte kan användas som enda metod i utvärdering av svensk litteraturvetenskap, inte ens om vi skulle få till bra citeringsdatabaser att utgå ifrån. Ämnets sociala struktur och citeringskaraktär lämpar sig helt enkelt inte för detta. Men bibliometri är inte främst ett redskap för utvärdering, och Hammarfelt visar väl i sina studier att det går att utveckla metoder för att studera humani-

ora som bidrar till en förståelse för områdets forskningsmiljöer och epistemologiska kulturer. Artikeln som belyser svensk litteraturvetenskap anser jag borde ingå som diskussionsunderlag på varje svensk forskarutbildning i ämnet, för att låta forskare gemensamt reflektera kring ämnets intellektuella bas, sociala strukturer och citeringsmönster.

Helena Francke

Pamela Schultz Nybacka
Bookonomy. The Consumption Practice and Value of Book Reading
Stockholm: Företagsekonomiska institutionen
2011, 417 s. (diss. Stockholm)

Att prata om böcker och läsning i termer av "konsumtion" kan upplevas som ett helgerån. Som litteraturvetare är man van vid att betona läsningens existentiella och identitetsutvecklande dimensioner. Begreppet konsumtion är på ett helt annat sätt kopplat till den ekonomiska sfären, till krassa föreställningar om utbud och efterfrågan och passiva konsumenter som själlöst irrar runt i stora köplador. Men självklart har även litteraturen, boken och läsningen en ekonomisk och konsumtionsinriktad sida. Vi köper våra böcker i bokaffärer eller på nätet, betalar övertidsavgifter på biblioteket, utnyttjar läsplattor och böcker som symboliska gåvor och presenter.

Ett tydligt exempel på att även staten förbinder läsning och ekonomi var beslutet att sänka den svenska bokmomsen 2002 från 25 till 6 procent. Som den dåvarande kulturministern Marita Ulvskog tydliggjorde handlade denna skatterabatt inte om att stödja förlagsindustrin utan om att öka läsningen i landet, särskilt bland grupper som normalt inte var stora läsare. Om skattesänkningen enbart ledde till ökade vinster för förlagsindustrin skulle momsen mycket väl kunna höjas igen, förklara Ulvskog liksom senare hennes efterträdare Leif Pagrotsky. Att svenska politiker på ett ganska oreflekterat sätt likställer litteratur och läsning samt därtill betraktar all läsning som värdefull och viktig (vilket självklart reser frågor som värdefull för vem? gäller det verkligen all slags litteratur? och så vidare) framgick nyligen av en undersökning av den svenska riksdagsdiskussionen om litteratur och läsning (Ann Steiner, "Bok, litteratur och läsning som synonymer. Åsikter och yttranden om litteratur i riksdagen 2000–2010", *Statsvetenskaplig tidskrift* 2012:3). Det intressanta med moms-

prissänkningen 2002 är att föreställningen om den allgoda litteraturen och läsningen här direkt kopplas till marknadspriset. Lägre moms = lägre bokpris = mer (god) läsning = breddad rekrytering. Som Pamela Schultz Nybacka konstaterar i sin mycket intressanta avhandling *Bookonomy. The Consumption Practice and Value of Book Reading* innebär detta förvisso att regeringen tar ansvar för att öka läsningen i landet, men också att detta ansvar i nästa steg läggs över på "the individual citizen in his/her role as *consumer* on the market" (25). Att moms-sänkningen i slutändan ledde till ökad bokförsäljning (och därmed till ökad läsning) men knappast till breddad rekrytering förvånar väl ingen. För detta behövs helt andra typer av läsfrämjande insatser.

Schultz Nybackas avhandlingsarbete tog sitt avstamp i denna litteraturpolitiskt intressanta moms-sänkning, då hon fick i uppdrag av Bokpriskommissionen att empiriskt undersöka relationerna mellan bokpriser och läsning. Bara det faktum att Schultz Nybacka kommer från ett annat fält – företagsekonomi – gör denna avhandling intressant för en litteraturvetare. Klassiska litteraturvetenskapliga läsarprofeter som Jauss och Iser lyser här med sin frånvaro. Istället tar Schultz Nybacka utgångspunkt i Consumer Culture Theory (CCT). Perspektivet kombinerar klassisk ekonomisk teori om utbud, efterfrågan och resulterande marknadspriser med en cultural studies-inspirerad syn på konsumtion som en historiskt förankrad sociokulturell praktik. Konsumtion handlar alltså inte bara om kronor och ören utan lika mycket om symboliska värden som identitet och gemenskap, inkludering och exkludering. I en artikelserie om shopping i *Sydsvenskan* skrev exempelvis etikforskaren Ann Heberlein om hur hon "älskar att shoppa. Jag njuter av att ströva runt bland butikerna på NK i Stockholm, nypa i en klänning här, spraya lite parfym där, posera framför spegeln med en väska i tiotusen kronorsklassen [...]. Det gör mig upprymd att hämningslöst fylla

den gigantiska kundvagnen på Ullared med shampo, stearinljus, grimskrift, pasta, strumpor till barnen och bakplåtspapper.” Att detta konsumtionsmönster inte är livets inneboende mening är Heberlein väl medveten om: ”Det måste finnas något annat, något mer, något viktigare. Livet måste vara större än prasslet av papperskassar och lukten av en ny bil. Det är bara det att livet är svårt och shopping är enkelt, i alla fall för den som har pengar och blanka kort av plast” (SDS 7/11 2012).

Schultz Nybackas intresse för kulturteorier om konsumtion innebär också att hon närmar sig besläktade fält som litteratursociologi, Book History och Publishing Studies. Hon värjer sig dock mot litteratursociologins ofta kollektiva perspektiv, exempelvis vad gäller läsvanor i olika sociala grupper. Hennes eget fokus ligger istället på den individuella läspraktiken.

Avhandlingar ger prov på stor lärdom. Författaren går igenom och diskuterar en stor del av 1900-talets kulturteorier och -debatter. Ett av de inledande avsnitten behandlar således den spända relationen mellan naturvetenskap och humaniora med utgångspunkt från C.P. Snows klassiska verk om *The Two Cultures*. Ett annat kapitel redogör för inget mindre än läsningens historia ”From Sumerian Writing to Consumerist Reading”. Läsningens utveckling och historia är överhuvudtaget ett ämne som fått ett märkbart uppsving kring millennieskiftet med ett flertal publicerade verk. Som Schultz Nybacka påpekar har detta sannolikt att göra med att de grundläggande villkoren för läsning radikalt förändrats i dagens digitala samhälle.

Schultz Nybacka vill i sin historieskrivning framför allt lyfta fram läsningens grundläggande relation till den ekonomiska sfären och till konsumtionspraktiker av olika slag. Skriften skapades således av sumererna ”as a useful means for handling everyday economic matters” (226). Likaså diskuterar hon myndigheternas oro över läsningens utbredning i

1700- och 1800-talens Europa med formliga läsarepidemier som följd (de mest kända är läsaryperna kring Richardsons *Pamela* och Goethes *Werther*). Inte minst bidrog den kollektiva högläsningen till att sinnet rann över. Då var det säkrare med individuell (tyst) läsning. Det var alltså både ideologiska och ekonomiska motiv som drev på utvecklingen mot dagens dominerande läspraktik – den tysta läsningen på kammaren. På liknande sätt skriver Schultz Nybacka om pressens utveckling under 1800-talet: ”Interestingly, the high price had led to collective purchasing practices, whereby each reading act could easily become a political gathering. Against this background, mass circulation of newspapers would allow for a ‘safer mode’ of consumption. The market was increasingly used as a means for disciplining the public into a desirable behaviour” (216). Precis som vid momssänkningen 2002 förbinds alltså läsningen här med såväl politisk praktik som marknadsekonomiska styrmekanismer.

En annan viktig diskussion är den om synen på värde inom olika discipliner. Ekonomisk värdeteori brukar ledas tillbaka till Adam Smith (1776), som skiljer mellan bruksvärde och bytesvärde. Det senare bytesvärdet kan i princip jämföras med marknadspriset. Vatten har med detta synsätt ett högt bruksvärde men ett betydligt lägre bytesvärde. Med diamanter förhåller det sig tvärtom. Bytesvärdet är högt, bruksvärdet avsevärt lägre. Då bytesvärdet är lättare att fastställa än bruksvärdet kom det att bli det dominerande värdet inom ekonomisk teori. Överhuvudtaget har de ekonomiska modellerna haft en tendens att fokusera på produktionsvärden (jämför Marx arbetsvärdeteori). Konsumtionsvärdet – eller bruksvärdet – har traditionellt tillmätts en lägre betydelse. Det är detta Consumer Culture Theory försöker ändra på genom att på ett helt annat sätt betona konsumenternas/brukarnas roll i värdeproduktionen. Som litteraturvetare är det förstås något vi känner igen från 70-talets

läsarterier som på liknande sätt lyfter fram brukarnas avgörande funktion.

Dessa olika ekonomiska värde modeller relaterar Schultz Nybacka i nästa steg till skilda modeller för kulturellt, litterärt och estetiskt värde. Att läsningens värde både har en estetik/existentiell och en ekonomisk dimension är här givet. Problemet för avhandlingsförfattaren är dock att ingen av dessa teorier var för sig riktigt täcker in läsningens hela bredd. De ekonomiska teorierna utgår ifrån att konsumtion innebär en förbrukning av knappa resurser. Detta gäller dock inte alls för läsning, där värdet istället kan sägas adderas fortlöpande under läsakten. En bok är heller inte förbrukad för att man läst den en gång. Tvärtom skapas nytt värde vid varje omläsning. En av Schultz Nybackas huvudpoänger, i själva verket avhandlingens tes, är därför att vi behöver föreställa oss ett nytt slags ekonomi – som hon benämner en ”bookonomy” – för att fullt ut kunna greppa och förstå bokens och läsningens värde.

En viktig del av avhandlingen är naturligtvis den empiriska undersökningen av olika läspraktiker. Förutom traditionella intervjuer och enkäter låter Schultz Nybacka de personer hon träffar rita eller teckna sina läsvanor – en metod som fångar helt andra aspekter av läsningens praktik än den muntliga redogörelsen. Inte minst framgår det av dessa teckningar hur förbunden läsakten är med olika fysiska objekt som stolar, fätöljer, filter, tekoppar och fordon som bussar, tåg, bilar. Även *platsen* visar sig vara av central betydelse för läsoplevelsen: sängen, biblioteket, sommarstugan, stranden. En uppenbarligen viktig men kanske också överraskande läsplats är toaletten. I redogörelserna för läsoplevelser under 1900-talet finns det många referenser till utedassen i Norrland – en praktik som för övrigt också skildras i P.O. Enquists *Ett annat liv*. Idag handlar det inte minst om jäktade småbarnsföräldrar som inlåsta på badrummet kan stjåla till sig en stunds läsning. Som framgår av detta är läsning inte

endast en kognitiv aktivitet utan i hög grad en kroppslig praktik.

Schultz Nybackas poäng är att vi ska akta oss för att uttala oss i allmängiltiga termer om läsningens effekter. Det är i den enskilda läspraktiken bokens och läsningens värde skapas.

I många avseenden är *Bookonomy* en exemplarisk avhandling. Det rör sig om en kvalificerad genomgång och diskussion av ett flertal komplexa teoretiska fält. Till detta kommer en spännande empirisk undersökning som tillför ny kunskap om skilda läspraktiker. Sedan är det givet att en tydligare slutsats av allt detta hade varit att föredra. Exempelvis hade jag gärna sett ett mer preciserat bud på hur denna alternativa ”bookonomy” skulle kunna se ut. Men kanske är det att kräva för mycket av en doktorsavhandling. Den problemformulering och kartläggning som görs räcker i sig långt. Däremot kan man hoppas att författaren framöver har möjlighet att återvända till och vidareutveckla sin diskussion.

Torbjörn Forslid

Ulla Carlsson och Jenny Johannisson (red.)
Läsarnas marknad, marknadens läsare. En forskningsantologi utarbetad för Litteraturutredningen
Göteborg: Nordicom 2012, 344 s.

I den gedigna forskningsantologin *Läsarnas marknad, marknadens läsare* granskar 25 forskare bokmarknaden från olika perspektiv. Boken har arbetats fram med syftet att utgöra underlag för litteraturutredningen och därmed underlätta arbetet med det slutbetänkande som delgavs offentligheten under årets bokmessa. Genom sina många infallsvinklar är antologin närmast heltäckande i sin återgivning av dagens svenska bokmarknad. Bland forskarna märks såväl litteraturvetare och litteratursociologer – bland andra Per Rydén, Lisbeth Larsson och Johan Svedjedal – som mediehistoriker, ekonomer och biblioteksvetare. Det faktum att utredningen bemödat sig om att ta fram denna forskning ger ett intryck av att man tar litteraturen och dess ställning på stort allvar.

Det underlag som antologin ger redovisas genom såväl resonerande artiklar som statistiska tabeller och diagram på ett genomgående noggrant och utförligt sätt, sannolikt som en nödvändighet sprungen ur utgivningssituationen. Den stora mängden fakta som samlats i volymen gör den ibland till en något knagglig läsning. Trots detta innehåller den mestadels välskrivna och intressanta artiklar.

I artikeln ”Läsarnas marknad, marknadens läsare. Reflektioner över litteraturens materiella villkor” ger Ann Steiner den positiva bild av bokmarknaden idag som bildar utgångspunkten för litteraturutredningens resonemang i slutbetänkandet. Steiner konstaterar att litteraturen är mer tillgänglig än någonsin tidigare och att vi också läser mer böcker än någonsin. Det finns emellertid andra faktorer som är oroväckande, som att glappet mellan läsare och icke-läsare blir allt större. Den största ökningen av läsandet står de för som redan tidigare läste mycket, medan andra grup-

per fortfarande läser lika litet och i vissa fall mindre än förut. Johan Svedjedals artikel om ”Svensk skönlitteratur i världsperspektiv” visar också vilka internationella framgångar den svenska litteraturen röner just nu och förstärker därmed det positiva intrycket. Den senaste exportvägen av svensk kriminallitteratur till utlandet har bidragit till att svensk litteratur fått ett större genomslag än någonsin, menar Svedjedal, men han betonar också att svensk litteratur länge legat förhållandevis bra till utomlands trots sin geografiska litenhet.

Till denna positiva bild av den svenska bokmarknaden lägger Åsa Warnqvist en oroväckande brasklapp – det överflöd av bokutgivning som vi idag upplever är jämförbart med situationen som föranledde 1970-talets stora förlagskris. Warnqvist granskar i sin artikel barnlitteraturutgivningen, som är större än någonsin, och menar att många nya mindre förlag pressar de stora att hålla utgivningen av antalet titlar uppe medan upplagorna och förlagens inkomster per titel minskar.

De negativa tendenser som beskrivs i antologin hör i första hand samman med en nedåtgående kurva för den allmänna läsfärdigheten, främst hos yngre generationer och särskilt bland pojkar, vilket behandlas i artiklar av Ulf Fredriksson respektive Monica Rosén. Fredriksson lyfter fram resultaten från 2009 års PISA-undersökning (Programme for International Student Assessment), vilka visar att läsfärdigheten har minskat betydligt i gruppen pojkar i 15-årsåldern sedan motsvarande undersökning gjordes år 2000. Ungefär 25 procent av pojkarna uppvisar bristande läsfärdighet, medan siffran för flickor är 10 procent. De siffror som uppvisas i dessa artiklar tecknar bilden av en skrämmande utveckling, som för att kunna åtgärdas kräver en vidare analys av könsrelaterade skillnader i utvecklingen av läsfärdighet. Här går det att identifiera litteraturutredningens – det vill säga inte antologins – svaga punkt, för trots det berömvärda bemödandet om att ta fram forskning till stöd

för besluten finns det mer att göra innan hela bilden blir tydlig, som visar hur dessa skillnader har uppstått. Denna forskning kräver mer resurser och fler infallsvinklar än vad dessa artiklar kan tillhandahålla. Det är min förhoppning att det föreslagna läsyftsprojektet, ”Ett läsyft för Sverige”, verkligen ska göra skillnad för de lässvaga grupperna i samhället till det beräknade slutåret 2018, men jag undrar om man inte gör ett misstag då man inte tydligare inkluderar de könsrelaterade aspekterna i åtgärdspaketet. Detta hade emellertid krävt ett mer nyanserat underlag av vad skillnaderna faktiskt grundar sig på. Kritiken gäller för tydlighets skull inte de artiklar som presenteras här, utan min poäng är att den rimliga konsekvensen av denna forskning är att initiera mer forskning.

För den som är intresserad av frågor om litteraturens värden finns två läsvärda artiklar av Lisbeth Larsson respektive Magnus Persson, som båda var och en på sitt sätt försöker stämma av utvecklingen av diskussionen om högt och lågt inom litteraturen. Persson granskar i sin artikel litteraturundervisningen i både skolan och akademien. Han pläderar för att dessa fält måste arbeta tillsammans och helst mot samma mål, till skillnad från hur såväl verksamma lärare som politiker ofta betraktar dem. Larsson beskriver i sin text hur litteraturens värden omförhandlas på vår medialiserade bokmarknad, där läsaren sätts i centrum på ett helt annat vis än tidigare. Även i andra bidrag i antologin behandlas den alltmer utbredda tendensen att läsarna inkluderas i ett verks tillkomstprocess. Både Katarina Renman Claesson och Patrik Wikström skriver om detta, och de diskuterar också litteraturens digitalisering med utgångspunkt i frågor om upphovsrätt och ekonomi. Pelle Snickars står för en artikel om ”Boken som medium” som också diskuterar nya definitioner av vad en bok är och bör vara i den digitala tidsåldern.

Pamela Schultz Nybackas bidrag om litteraturläsning ur ett konsumtionsperspektiv ger

en tankeväckande bild av läsningen ”som en strävan efter fullbordan i en annars myllrande och ändå ofullkomlig värld” (172). Schultz Nybacka föreslår att litteraturläsningen följer sin egen ekonomi, en ”bokonomi” som har med rikedom och överflöd att göra. Det är en tanke som är intressant och också lite provocerande, för hur kan man argumentera för litteraturläsning om den är att betrakta som en form av lyxkonsumtion bland andra? Inte desto mindre ligger det något väsentligt i att tänka på läsandets praktiker i denna belysning. Schultz Nybacka skriver exempelvis att ”[m]änniskor med läsbegär, vare sig de bor i Stockholm eller Sandviken, menar att lästiden inte uppstår automatiskt, utan att man ’gör sig’ tid att läsa. Tid är alltså något som är involverat i konsumtionspraktiken” (167). Detta är viktigt att ta med i beräkningen när man från politiskt håll ska försöka främja läsfärdighet i alla sociala samhällskikt. I ett samhälle styrt av devisen ”tid är pengar” – hur ska man främja ”tid för läsning”? För detta krävs inte enbart åtgärder för att öka den inneboende läslusten hos var och en utan också ökat utrymme för läsning i vardagen. Utsikterna att kunna skruva ner tempot på vardagslivet och få mer tid för läsning framstår dock som rätt utopiska, oavsett vilken samhällsgrupp vi talar om, så vi får kanske nöja oss med ett ökat utrymme för läsning i skolan?

Det behov av ökad kompetens på litteraturområdet som flera av artiklarna formulerar kan också ses som ett positivt besked för litteraturvetenskapens framtida ställning. Nog vore det välkommet om dessa forskningsrön kunde bidra till fler utredningar än litteraturutredningen, som exempelvis en utredning av medelstilletdelningen för utbildningar och forskning inom humaniora?

De möjliga användningsområdena för *Läsarnas marknad, marknadens läsare* är betydligt fler än enbart att fungera som underlag för politiska förslag och åtgärder. Den mångsidiga belysningen av den svenska bokmarkna-

den och det myckna statistiska materialet gör skriften till en viktig databank för exempelvis forskare och studenter som sysslar med något av alla de fenomen som behandlas: förlag och bokhandlar, bibliotekens roll, frågor om litteraturens värden och litteraturkritik, e-boken, läsfärdighet hos barn och unga, boken som medium, utgivningen av barn- och ungdomslitteratur. Därtill har den stor potential att framgångsrikt kunna användas i undervisningssammanhang. De studenter som kan tänkas främjas av att boken införs som kurslitteratur är bland annat litteraturvetare, förlagsstudenter, författarstudenter och blivande bibliotekarier.

Sara Kärrholm

Elisabeth Bladh & Christina Kullberg (red.)
Litteratur i gränzonen. Transnationella litteraturer i översättning ur ett nordiskt perspektiv
Falun: Högskolan Dalarna 2011, 175 s.

William Jones (1746–96) var den förste större översättaren av litterära sanskrittexter. När han översatte dramat *Sakuntala*, som hänförde bland andra Goethe, strök han några detaljer i det. Det är inte ovanligt att översättare stryker eller förenklar texter, men de passager Jones strök har först under de senaste decennierna uppmärksamrats. Vad var det Jones ville undanhålla sin publik? Jo, att hjältinnan svettades gång på gång. Jones anpassade helt enkelt texten till sin tänkta publik och samtidigt litterära konventioner. Vad han inte visste var att svettning traditionellt i Indien var ett synligt tecken på sexuell upphetsning och alltså implicit informerade publiken om Sakuntalas känslor. Exemplet är hämtat från Susan Bassnets och Harish Trivedis bok om *Postcolonial Translation* från 1998 och ett exempel på den kulturella vändningen inom översättningsforskning. Den tid är förbi när översättningar framför allt bedömdes efter sin trohet mot ett original och för övrigt betraktades som en transparent och neutral verksamhet. Numera studeras översättningar inbäddade i kulturella kontexter. En av de viktiga kontexterna är det världslitterära översättningssystemet, där litterära priser och nätverk spelar centrala roller. Översättningar har i allt högre grad kommit att betraktas som ett kulturellt kapital, som cirkulerar på en marknad.

Översättningsforskare ställer alltså in objektivet på ett nytt sätt och får därmed se sådant som tidigare varit osynligt i litteraturhistoria och litteratur. De belyser litteraturens existensformer i samhällen och på marknaden, i litteraturhistorier och tidskrifter. Banbrytande på svenskt område var Christina Gullin som 1998 disputerade på avhandlingen *Översättarens röst*. Hon närläser där konkreta översättningar utifrån en deskriptiv variant av Translation Studies.

En mer systemteoretisk bild av översättningsforskning idag presenteras i *Litteratur i gränsszonen. Transnationella litteraturer i översättning ur ett nordiskt perspektiv*, redigerad av Elisabeth Bladh och Christina Kullberg. Det är en inspirerande bok med en mängd intressanta analyser av hur utomeuropeisk litteratur, i synnerhet från jordklotets södra delar, sprids och presenteras i Norden. Tio forskare från skilda discipliner deltar; de är forskare i litteraturvetenskap, moderna språk, översättningsvetenskap, slaviska och arabiska språk och genusvetenskap. De närmar sig området utifrån skilda frågeställningar och i huvudsak med mycket olika material.

De teoretiska nyvinningarna är flera sedan Gullins undersökning. Skribenternas främsta teoretiker, som alltså haft direkt inflytande på studiernas uppläggning och forskningsfrågor, är Pascal Casanova, som med sin bok *La République mondiale des lettres* från 1999 fick stort genomslag. En av Gullins teoretiska följeslagare var Itamar Even-Zohars med sin systemteori. Att Casanova kan ses som Even-Zohars arvtagare nämns ingenstans, vilket antyder att de teoretiska perspektiven inte arbetats samman i boken som helhet trots att tre arbetsmöten ligger till grund för den.

Det är synd, för ansatserna är goda. Redaktörerna har valt att inleda antologin genom att utgå från tanken att en bok alltid står i förhållande till flera platser, språk och traditioner och att all litteratur existerar i en gränsszon, ett begrepp som kan definieras på flera sätt. Man vill som Franco Moretti göra den geografiska dimensionen i litteraturen synlig och se Norden som ett världslitterärt fält med olika slag av transnationella rörelser.

Annika Olsson har skrivit bokens första kapitel om en begränsad del av den geografiska dimensionen, som hon menar är en viktig men ofta oreflekterad utgångspunkt i skrivande och tänkande om litteratur. Hon diskuterar hur begrepp och fenomen naturaliseras i traditionell akademisk diskurs så att de blir

osynliga och undandrar sig kritisk diskussion. Hit hör i hög grad geografiska dimensioner i litteraturvetenskap, till exempel vilka litteraturer som översätts och beforskas och vilken litteratur som möter i skolor och på universitet världen över. Geografiska begrepp som land eller nation i litteraturhistorieskrivning tas, menar hon, gärna för givna. Nation är ett begrepp som har betydelse för valet av vetenskapliga frågor. Öppningskapitlet sopar alltså fältet rent och skapar förhoppningar om nya sätt att se.

Dessa förhoppningar infrias sedan i flera av bokens artiklar. Susanna Witt visar i sitt kapitel hur översättning av litteratur kan användas i nationalitetsskapande syfte. Exemplet är 1930-talets Sovjetunionen. En av bilderna i artikeln visar förutsättningarna: en turkmenisk matta där ett traditionellt rammönster överraskande omger en stor bild av Stalin i mattans centrum. Med bilden av mattan vill Witt belysa att litteratur från minoritetsspråken översattes till ryska och anpassades för att passa in i hyllningskören till den socialistiska kulturen. De ingick i ”ett slags retoriskt kretslopp i den nationalitetspolitiska diskursen”, skriver Witt. Översättningar är inte neutrala. Det är en intressant artikel, men den bryter omedelbart mot den nordiska ambitionen.

I kapitlet ”Textens fönster mot världen” visar Christina Kullberg hur litteratur från södra halvklotet marknadsförs och mottas i vår del av världen. Det märks redan i recensionerna av litteratur, där författarna framstår som representanter för sin kultur och recensenterna därför gärna framhäver det märkliga, främmande, kryddiga och mustiga i – inte romanerna, utan med ett distanserande begrepp ”skrönorna”. Hon tar upp detaljen *footnoter* i romaner och jämför hur dessa skiljer sig åt när romaner av de västindiska författarna Maryse Condé och Patrick Chamoiseau presenteras i Frankrike och Sverige. Vi förväntar oss att *footnoter* ger oss fakta och Kullberg visar att en sådan förväntan gör *footnoten* till en zon också för skämt.

I bokens andra artiklar utgörs den geografiska dimensionen av den litterära marknaden där olika regioner i världen har olika mycket inflytande. Eftersom Casanova är så viktig för denna dimension, och hennes syn på litteraturen som en vara på en världsomspännande marknad blir tydlig hos flertalet skribenter, borde hennes idéer tidigt ha presenterats och kritiskt granskats. Nu tar i stället några författare upp delasppekter av Casanovas verk som de ibland tillämpar, ibland försöker verifiera utifrån ett nordiskt perspektiv.

Världslitterära system tenderar att gynna stora språkområden. Man räknar med tre områden i världen: centrum, semiperiferi och periferi. Inte oväntat hör de stora europeiska språken till systemets centrum. Måttstocken är helt enkelt hur ofta litteratur från olika språkgrupper översätts. Å andra sidan brukar centralitet medföra att få översättningar görs till det egna språket. I Storbritannien och USA är mindre än fem procent av bokutgivningen översättningar. ”Detta förhållande har inte ändrats sedan 1945”, påpekar Yvonne Lindqvist lakoniskt i sitt kapitel. Effekterna av denna återhållsamhet får läsarna själva fundera över. Vart Sverige och Norden hör i systemet är något oklart. I några av artiklarna räknas de nordiska länderna till det semiperiferi området och i andra till det perifera.

Till antologins positiva sidor hör att den visar forskningsområdets bredd. Såväl översättningsflöden och effekten av litterära priser och nätverk som metodologiska problem inom området belyses. I stället för traditionell litteraturvetenskaplig tolkning av författarskap får vi alltså analyser av översättningar i siffror och grafer och utblickar mot litterära nätverk, det vill säga förlag, tidskrifter, litterära agenter, översättare, recensenter och institutioner, alla centrala för att litteraturen ska cirkulera på en marknad.

Yvonne Lindqvists täta och informativa artikel om hur översättningsmarknaden fungerar på global nivå skulle ha kunnat fungera

som en introduktion till antologin. Vill man undersöka den egna kulturens plats i översättningarnas världssystem, framhåller hon, är den grundläggande kategorin språkgrupper, inte enstaka språk. Flödet av översättningar från en språkgrupp till en annan studeras med hjälp av statistik över världens bokpublikationer. Sådan statistik har samlats sedan 1930-talet.

Några resultat: 1980 var mer än 40 procent av alla böcker som publicerades i världen översättningar från engelska och de har sedan dess ökat. 71 procent av alla översättningar till svenska har engelska som källspråk. Man kan fråga sig vilka effekter en sådan ensidighet får. Lindqvist granskar i stället hur systemet fungerar. En av de teser Lindqvist, liksom flera av de andra skribenterna, tar upp från Casanova är att när litteratur från ett perifert språk översätts till ett annat perifert språk sker detta via ett centrum. Paris är världens centrum i Casanovas system, men antologin visar att det också finns mindre centra. De som prövar Casanovas tes kommer dock till något olika resultat, vilket kunde ha kommenterats. Gunvor Mejdell, Elisabeth Bladh och Cecilia Alvstad kan visa att tesen håller, men Bladhs resultat visar också att centra inte är stabila utan växlar. Även hon arbetar med en grundlig bibliografisk metod och lyckas på ett intresseväckande sätt på en gång belysa den fransk-karibiska litteraturens väg till nordiska läsare och den använda metodens begränsningar och möjligheter.

På litteraturens världsmarknad spelar litterära priser en stor roll. Sveriges roll är naturligt nog liten på denna marknad och märks framför allt genom Nobelpriset. Anna Gunder undersöker ”nobeffecten”, alltså den roll ett Nobelpris får för spridningen av pristagarens böcker och för andra författares verk från samma språkområde. Hon tittar på de japanska författarna Kawabata och Oe, som fick priset 1968 respektive 1994, och på utgivningen av japansk skönlitteratur på svenska 1950–2009. Hon kan urskilja en tydlig nobeffect med

många utgåvor av japansk litteratur åren efter båda Nobelprisen. Tetz Rooke undersöker en liknande nobeleffekt, nämligen av Naguib Mahfouz Nobelpris 1988, och Christina Kullberg studerar effekterna av Patrick Chamoiseaus franska Goncourtpris 1992 för romanen *Texaco* och hur marknaden explosionsartat öppnades för romaner från Antillerna.

En annan inriktning än den kvantitativt väldokumenterade företräder Gunvor Mejdell. Hon jämför utgivning av arabisk skönlitteratur i Sverige och Norge och visar att utgivningen på norska minskat under senare år. Mejdell frågar sig vad detta beror på. Hennes undersökning bygger på intervjuer med redaktörer på stora norska förlag, som alla framhåller svårigheten att få utgivningen att löna sig samt att det råder brist på kvalificerade översättare. Att översätta litteratur från tredje världen är "katedralsiden av vår verksamhet", säger en förläggare och anspelar på spänningen mellan pengar och kulturuppdrag.

Mejdell är den enda skribenten som funderar på översättningarnas betydelse för samhällslivet. Hon betonar att det är viktigt med översättningar, inte bara för att våra små nationella litteraturer behöver impulser utifrån utan också därför att samhället behöver alternativa kulturella produkter från exempelvis den arabiska världen, inte bara religiöst motiverade uttryck, inte bara mediernas bild av araber som bärare av islam.

Norska översättningar av latinamerikansk litteratur skapar en bild av kontinentens författare som vita, heterosexuella och manliga. Påståenden av denna art möter emellanåt och saknar ofta bevis, påpekar Cecilia Alvstad. Hon vill med sitt kapitel diskutera hur man skulle kunna gå till väga för att utforska en sådan typ av bilder eller föreställningar och ger exempel på några olika sätt att närma sig ämnet. Man kan till exempel göra en bibliografisk undersökning, men hon betonar att man då missar vad som skrivs i mottagarkulturen om latinamerikansk litteratur och om författares

översatta verk. Alvstad väger alltså bibliografiska metoder mot mera kvalitativa och fördjupar därmed de metodologiska frågorna. Hon menar att det är av vikt att se på de enskilda introduktörernas roll i recensioner, översättningar, förord och översikter. Hon för alltså liksom Bladh en intressant metoddiskussion, som också omsätts i praktik när hon belyser hur Artur Lundkvist närmade sig latinamerikansk litteratur, reste till Latinamerika och skrev om erfarenheterna i *BLM*. Och han översatte flitigt. Lundkvist är naturligtvis ett mycket bra exempel, som både motsäger det inledande påståendet om bilden av latinamerikanska författare och bidrar till att belysa introduktörernas roll för översättningshistorien. Hon visar hur den latinamerikanska litteraturen fick allt större betydelse för Lundkvist och att den till sist blev så etablerad att den kunde fungera som måttstock och jämförelsepunkt för annan litteratur, som när han skriver om en "kanadensisk García Márquez".

Litteratur i gränzonen handlar alltså om litteratur från stora delar av världen. Den är mycket läsvärd och inspirerande trots att den kunde ha disponerats och korrekturlästs bättre. Här förs djuplodande metodiska diskussioner och forskningsfältets bredd och relevans blir tydligt. Såväl de ambitiösa bibliografiska undersökningarna som de inträngande analyserna av nätverk ger ny och oumbärlig kunskap om fenomenet skönlitteratur.

Margareta Petersson

Inger Littberger Caisou-Rousseau
Över alla gränser. Manlighet och kristen (o)tro hos Almqvist, Strindberg och Lagerlöf
Göteborg & Stockholm: Makadam 2012, 399 s.

En av sommarens kulturdebatter 2012 har kretsat kring svenska språkets nykomling "hen". Den inledande artikeln av Aase Berg handlar om den svenska litteraturens "Grand Old Lad(y)" – Tintomara. Almqvists figur står som en bild för något undflyende och svårgripbart, som en gränsvarelse. En nyutkommen bok om manlighet i svensk litteratur öppnar med Tintomara som portalgestalt. Inger Littberger Caisou-Rousseau vill undersöka tre fiktiva gränsgestalter lästa med fokus på manlighet och kristen tro eller avsaknad av tro. Titeln, *Över alla gränser*, visar också ett intresse för ett utforskande av manlighetens ramar. Boken har skrivits som en del i ett större tvärvetenskapligt forskningsprojekt om manlighet och kristen tro, varför romanpersonernas förhållande till Gud också är en utgångspunkt för Littberger Caisou-Rousseau.

I tre omfattande kapitel undersöks Almqvists Tintomara i *Drottningens Juvelsmycke*, August Strindbergs Axel Borg i *I havsbandet* och Selma Lagerlöfs Karl-Artur Ekenstedt i Löwensköldsromanerna. Motiveringen till varför dessa romanpersoner har valts är deras "oroande" funktioner. De problematiserar sina miljöer och destabiliserar sina subjekt i en utveckling mot något nytt, något annat, något som går över gränsen.

Undersökningen tar avstamp i diskussionen om manlighetens kris under 1800-talet samt den kristna manligheten som en modernitetens paradox. Jag börjar med att förklara den sista utgångspunkten först. Den kristne mannen stod i det sena 1800-talet, i modernitetens genombrott och i ett förhärskande dualistiskt könstänkande, inför en hotande klyvning i sin identitet. Som man förväntades han befinna sig i den offentliga sfären som avfärdade känslomohet till förmån för ut-

veckling, självbehärskning och hårdhet. Som kristen befann sig dock samme man i den privata sfären som präglades av känslomohet och medlidande, med andra ord det feminina konnoterade. Är detta inte som bäddat för en kollektiv kris hos männen, samhällets och familjens stöttepelare?

Frågan om manlighetens kris har stött och blötts av flertalet namnkunniga manlighetsforskare i Sverige, som Claes Ekenstam och David Tjeder. Fanns det någon kris? Går det att utpeka en stor kris för mannens självförståelse, eller flera? När skulle dessa i så fall ha inträffat? Överdriver forskarna krismedvetandet? Utan att försöka ge ett entydigt svar på denna fråga konstaterar Littberger Caisou-Rousseau att 1800-talet och början av 1900-talet var en avgörande period i manlighetens historia. Detta kan enligt författaren urskiljas i de tre romanpersoner som analyseras som befinner sig i början, i mitten respektive i slutet av perioden.

Första analyskapitlet kretsar kring manlighet, kvinnlighet och kristen tro genom gränsgestalten Tintomara. Författaren vill också lyfta fram och diskutera Tintomara som en gestalt som är undflyende och svårgripbar för forskarna. Forskarna ingår alltså också i Tintomarakontexten. Det är omöjligt att befria sig från det könliga polaritetstänkandet, och många forskare betecknar Tintomara som en "hon". Men Littberger Caisou-Rousseau framhåller att betraktandet av Tintomara som en entydig kvinna eller man leder fel. Likaså är syntestänkandet mellan manligt och kvinnligt också ett vilseledande spår. Snarare handlar det om en öppenhet, en fråga utan svar, som enligt författaren är en fruktbar möjlighet. En fin läsning öppnar sig när Littberger Caisou-Rousseau kommer in på det paradoxala med benämningen av Tintomara. Här vävs Tintomara gestaltens könliga obestämbarhet och avsaknad av ett särskilt namn (samtidigt som det finns ett överskott av flera namn) samman med den kristna dopritualen och

patriarkala maktaspekter kring benämnan- det. Obestämbarheten fortsätter in i andra dikotomier, till exempel kropp–ande, natur–kultur och tradition–traditionsbrott.

Littberger Caisou-Rousseau drar en parallell till Victoria Benedictssons androgyna romanfigur Pål i *Fru Marianne*. Visst finns det likheter mellan dessa och den romantiska tanken om själens uppgående i andra mer gudomliga sfärer, men exemplet känns vid närmare eftertanke lite långsökt. Pål är en tragisk figur vars funktion är att understryka realismen och Mariannes jordnära husmorsroll. Hans androgynitet får en nästan förringande effekt på den fundamentala öppenhet som Tintomara gestaltar och som Littberger Caisou-Rousseau har övertygat om.

I läsningen av Tintomarafiguren lockas det gränslösa och normöverskridande fram på ett övertygande sätt. Diskussionen är dock en smula oredig och hade mått bra av en tydligare struktur. Författaren återkommer till samma slutsatser i flera avsnitt och jag saknar en tydlig utveckling framåt i analysen. Införandet av Almquist och Manhemsförbundet förankrar diskussionen i en socialhistorisk kontext och ger ett större djup i analysen. Samma historisering av Tintomara-receptionen hade varit välkommen. Littberger Caisou-Rousseau lyfter, i enlighet med sin intention, in olika forskares behandlingar av Tintomara, men jag saknar en contextualisering av dessa olika tolkningar. Tintomara verkar vara en figur som lockat till många olika slags analyser. Detta väcker ytterligare frågor: hur förhåller sig tolkningar av Tintomara till litteraturteoretiska perspektivskiften? Hur ”trendkänslig” är Tintomara som litterär gestalt?

Analysen av Axel Borg i Strindbergs *I havsbandet* inleds med en jämförelse med Tintomara. De är båda titaner, skriver Littberger Caisou-Rousseau, i den meningen att de rör sig mellan övermänniskan och barnet. Deras likhet kopplas också till religionens betydelse för romanfigurerna, samt att de beskrivs

som gränslandsvarselser, som befinner sig mitt emellan.

Kontextualiseringen av *I havsbandet* tangerar flera viktiga aspekter, som Friedrich Nietzsches och Otto Weinegers inflytande. Littberger Caisou-Rousseaus huvudsakliga tes är att Axel Borg kan läsas som ett tidens tecken, det vill säga en kluven man i en brytningstid. Teoretiskt ansluter sig Littberger Caisou-Rousseau till den tradition inom manlighetsforskningen som lyfter fram den kristematik som man menar särskilt präglade det tidiga 1900-talet. I denna diskussion fascinerar särskilt författarens reflektion kring den manlige diktarens ambivalens inför diktkonstens kvinnliga konnotationer. Behandlingen av Axel Borg är överlag matigare än Tintomaraanalysen, men den tappar fokus på grund av den tämligen brokiga framställningen. Det är svårt att hitta tråden i analysen och de inledande intresseväckande parallellerna mellan Tintomara och Axel Borg går tyvärr förlorade under läsningens gång.

I analysen av Lagerlöfs romanhjärte Karl-Artur Ekenstedt an knyter Littberger Caisou-Rousseau tydligt till det tvärvetenskapliga forskningsprojektet om kristen manlighet. Den kristne mannen drabbas, som redan nämnts, av en ambivalens som har att göra med dels hans manliga könsidentitet, dels de kristna associationerna till privatliv och känsloliv som kring 1900 konnoterades som kvinnliga. Karl-Artur Ekenstedts kris och förfall landar slutligen i en situation som är motsatsen till manlig enligt den tidens normer för manlighet. Kvinnorna får en större plats i denna analys och deras centrala betydelse för Karl-Artur Ekenstedt – framför allt moderns – är intressant. Detta framkallar ytterligare en dimension i manlighetens rollspel, då ”sonen” som kategori lyfts fram. Littberger Caisou-Rousseau pekar ut flera spår, som till exempel Kristussymboliken och melodramatiska inslag, vilka leder till ett manligt sammanbrott i romanen. Denna tredje analys

slutar med ett mansporträtt som går genom splittring och förlust av de gamla formerna till en pånyttfödelse som en ”man och kristen på deciderat nya permisser”.

Analysen av Tintomara, Axel Borg och Karl-Artur Ekenstedt visar manligheten som prismatisk och mångtydig. Manlighet är på ett ytligt plan enkel att beskriva: motsatsen till kvinnlighet, maktfullkomlig och normativ. På ett djupare plan är manlighet ett bråkigt begrepp som handlar om maktspekter inom själva manlighetsdiskursen, en definition av vad som anses mer och mindre manligt, en hierarkisk struktur som definieras av faktorer som ålder, etnicitet och klass. Det finns en spänning mellan överskridande och tänjande av gränserna för det manliga. När sker en gränsöverträdelse och när befinner man sig inom manlighetens ramar? Detta spänningsförhållande framkommer i en jämförelse mellan de tre analyserna. Läsningen av Tintomarafiguren pekar ut svårigheten med att bestämma könet, och gränsöverskridandet är i centrum. Diskussionerna av Axel Borg och Karl-Artur Ekenstedt handlar desto mer om ett tänjande av gränserna för det manliga. Strindbergs romanhjärte landar i ett ambivalent slut; hans seglats ut i det okända tolkas av Littberger Caisou-Rousseau som en seger samtidigt som det är ett nederlag. Huruvida hans manlighet är intakt i och med detta förblir utsagt. Oavsett vilket är denne man en riskabel konstruktion som hotas av kollaps. För Lagerlöfs romanhjärte går det lite bättre. Även om romanen inte rymmer hans fulla utveckling ser Littberger Caisou-Rousseau en början på en ny kristen manlighet.

Analyserna i *Över alla gränser* borrar djupt i den problematik som inledningsvis beskrivits. Dock saknar jag en mer genomarbetad kontextualisering i brödtexten. De olika analyskapitlen har en mycket omfattande notapparat med många intressanta uppslag där bland annat kontexter behandlas. Jag tror att romanfigurerna hade blivit mer levande, eller

gripbara, om kontextualiseringen hade arbetats in på ett mer grundläggande plan i texten. I anslutning till detta saknar jag också det nationella perspektivet, som har att göra med det religiösa i till exempel Manfred Björkquists och unglyrkorörelsens tankar om svenskarna som ett utvalt folk. Nationalistiska idéer och modernitetens diskurs är också viktiga faktorer att ta hänsyn till i en analys av manlighet i skönlitteraturen från denna tid.

Överlag är det en tankeväckande undersökning och jag är positivt inställd till bokens disposition med en kort inledning och sedan en omedelbar behandling av de skönlitterära texterna. Genusteoretiska analyser kännetecknas alltför ofta av snåriga och långa inledningar. Däremot hade jag gärna sett ett mera utvecklat efterord eller en uttömmande avslutande diskussion. Noterna i de olika kapitlen är faktsäckade, och de olika ämnen som behandlas är intressanta, men de bryter upp läsningen och analyserna ger ett onödigt brokigt intryck. Den fyra sidor korta avslutningen samlar ihop läsningarna och ger ett visst perspektiv på analyserna, men det blir en alltför hastig final.

Linn Areskoug

Magnus Persson

Den goda boken. Samtida föreställningar om litteratur och läsning

Lund: Studentlitteratur 2012, 230 s.

Magnus Persson är litteraturvetare och sedan flera år verksam vid lärarutbildningen i Malmö. Att han intar en position mellan två världar som ofta har förbluffande lite med varandra att göra – universitetsämnet litteraturvetenskap respektive lärarutbildningen och svensklärarens verksamhet – ger honom ett ovanligt öppet perspektiv på frågor som är grundläggande för litteraturvetenskapen: värdefrågor kring litteratur och läsning. I *Den goda boken* bygger Persson vidare på diskussionerna i den tidigare boken *Varför läsa litteratur?* (2007), men i stället för att som där koncentrera sig på skolans värld vidareutvecklar han nu frågorna i flera olika riktningar.

För att fånga problematiken med läsningens värde väljer författaren att tala om *myten* om den goda litteraturen. Denna myt utmärks av att vara oreflekterad, naturaliserad och av att inte kunna ställa kritiska frågor till sig själv. Den innebär att litteraturläsning anses vara inte bara god, utan automatiskt god och med automatiskt goda effekter. Persson sammanfattar det i sitt kapitel om kanondebatten – där diskussionen framför allt kom att handla om vilken som var den rätta ”listan” av litterära verk – med att debattlogiken ”förutsätter en övertygelse om att litteraturläsning kan ha automatiska verkningar och att dessa verkningar både enkelt kan förutses och att de är goda” (99). Bakom myten döljer sig också en kultursyn där den goda litteraturen förväntas motverka dåliga kulturyttringar.

I nio kapitel vandrar Persson genom olika aktuella diskussioner som berör litteratur. Det breda spektret, med nedslag i väsensskilda diskussioner, erbjuder en utmärkt möjlighet att få syn på hur myten om den goda litteraturen träder fram i olika skepnader. Bland annat diskuteras den politiskt initierade kanonde-

batten 2006 och den ideella föreningen *Läs- rörelsens* litteratursyn och dess samarbete med McDonald’s. Författaren behandlar tanken på litteraturens läkande kraft så som den diskuteras inom biblioterapi – en i Sverige inte särskilt utvecklad idériktning. Han diskuterar förtjänstfullt hur en lektion på svensklärarytbildningen om Nabokovs *Lolita* kan se ut. Dessutom argumenterar han för att idén om litteraturens ständiga normbrott och en ”glamorisering av transgressioner” (Rita Felski) också den kan ses som en myt, som något som riskerar att förvandlas till en kliché, till ”rutinisering, till en bekräftelse av det förväntade” (57, 65).

En av författarens grundläggande poänger är att vi aldrig helt kan komma utanför myten om den goda litteraturen. Han påpekar att till och med den som skriver emot det goda i litteraturen ändå i slutändan inte kan ta sig ur myten – den omfattar också det motspänstiga eller ”onda” genom att inkorporera det som något som läsaren kan bli berikad av (46, 83). Här återknyter Persson bland annat till Anders Johanssons *Göra ont. Litterär metafysik* (2010). Persson gör dock ett viktigt tillägg: ett scenario som oftast inte tas upp i de kritiska diskussionerna om litteraturens godhet är något så enkelt som *ointresset* för litteratur, som inte är ovanlig exempelvis i de skolklasser svensklärarna möter i sin vardag: ”Men med en likgiltig hållning tillhör man definitionsmässigt inte fältet, annat än som motsträvigt undersåte och föremål för svensklärarens mer eller mindre tappra omvändelseförsök. Skall man verkligen lämna myten om den goda litteraturen måste man också lämna litteraturen” (46).

Även om vi inte kan frigöra oss från myten vill Persson att den ska ”synliggöras, utmanas och sättas i spel” (47). Så görs ofta inte i de försvar för läsning som brukar betecknas som enkla och ”naiva”. Det kan handla om de ut-sagor som görs från politiskt håll, som i kanondebatten, eller av företrädare från andra ämnen, exempelvis juristen Leif Alsheimer

i boken *Bildningsresan* (2004), som Persson dock ej nämner. Mest känd är väl här Martha Nussbaum och hennes försvar för litteraturläsning i bland annat boken *Cultivating Humanity* (1997).

Exemplet på hur litteraturläsning kan förespråkas är för en litteraturvetare stundtals gästkrämmande i sin välvilliga fyrkantighet. Men kanske är det så det måste vara? Frågan man kan ställa sig är hur stort problem det är att lekmanautsagor är enkla och ”naiva”, särskilt som de trots detta inte ligger alltför långt ifrån det som den medvetna kritikern, efter att ha gått sina kritiska rundor, själv hamnar – om än betydligt mer nyanserat.

För en spännande sak med denna fråga, som gör den så särskilt svår, är att de som med kraft kritiserar de naiva synerna på läsningens godhet sedan, när de själva ska ge egna argument för läsning, blir förvillande lika dem de kritiserar, om än mer nedtonat och mindre förenklat. Det är ett fenomen man ofta stöter på, och författaren lyfter fram flera sådana exempel. Också han själv landar naturligtvis i att läsning är bra, och detta faktum är något han mycket medvetet synliggör. Perssons termer för att benämna läsningens möjliga goda är ”demokrati, narrativ fantasi och kreativ läsning” (25f.), hämtade från hans tidigare diskussion i *Varför läsa litteratur? I ”narrativ fantasi” ingår bland annat litteraturens förmåga att erbjuda perspektivbyten, vilket jag ser som en mycket viktig aspekt av läsning, särskilt i pedagogiska sammanhang. Viktigt är här det som Persson lyfter fram i sitt synliggörande av godheten som myt: att dessa möjliga effekter inte kan förespråkas som något som sker automatiskt och för alla.*

Magnus Perssons *Den goda boken* är själv en god bok, i så motto att den är en både välskriven och väl sammanhängande bok. Den består nästan uteslutande av tidigare publicerade artiklar – flera av dem har varit placerade i *TfL* – men trots detta är det en sammanhållen bok. Det är sällan man ser ett så gott exempel på

hur man som forskare kan laborera med ett *både och* gentemot dagens dubbla värdeskalor inom forskningspubliceringen, där det å ena sidan krävs att man ska publicera artiklar och å andra sidan att man ska skriva böcker.

Också med sin stil förefaller Persson mig exemplarisk – han skriver precist och tankeväckande, samtidigt öppet och tillgängligt. Han är hela tiden tydlig med vad det är han gör och vilka grepp han använder sig av, vilket skapar en genomgående pedagogisk och hederlig diskussion. Det innebär att detta är en forskningsbok som enkelt bör kunna användas i undervisningssammanhang.

Ett exempel på denna pedagogiska öppenhet är det självreflekterande inslag som finns i bokens sista kapitel. Här analyserar Persson sin egen kritiska position i boken, och det med besked: bland annat inkluderar han längre – ibland halvsideslånga – citat från det han själv just skrivit i tidigare kapitel, för att sedan plocka sönder dem i sina beståndsdelar för analys. Persson skriver att han är medveten om att en sådan egenanalys kan ”framstå som höjden av självupptagenhet. Min förhoppning är att resultaten kan rättfärdiga tilltaget” (192). Det gör det. Detta är ett – i alla fall för mig – både oväntat och roande grepp, men det ger också en givande diskussion om vad en kritisk position för med sig och vilka dolda föreställningar en sådan position grundar sig på. Magnus Perssons mål i denna bok är uppenbarligen att arbeta med många olika perspektiv, vilket ges en ytterligare dimension i denna avslutning. Som lärobok borde detta kunna vara inspirerande för studenter, och det är inspirerande för mig som läsande och recenserande forskare.

Katarina Bernhardsson

Eva Nilsson Nylander

The Mild Boredom of Order. A Study in the History of the Manuscript Collection of Queen Christina of Sweden

Lund: Bokhistoriska skrifter 8, 2011, s. 328 (diss. Lund)

Drottning Christinas manuskriptsamling, *Codices Reginenses*, i Vatikanbiblioteket är den enda av Christinas stora kollektioner som bevarats, till skillnad från till exempel hennes omfattande konstsamling som förskingrades redan kort efter hennes död. Det är denna värdefulla samling på mer än 2 000 manuskript som är huvudperson i Eva Nilsson Nylanders avhandling, *The Mild Boredom of Order*. Och redan detta gör hennes undersökning mycket originell. Det är, minst sagt, sällsynt att läsa en bok som berör Christina i vilken hon själv inte är huvudperson. Nilsson Nylanders avsikt har varit att frånga en biografisk framställning och koncentrera sig på samlingen: hur den bildades, utvecklades och ordnades, vilka funktioner och syften den tjänade åt drottningen och även åt senare ägare. Denna originella synvinkel för en undersökning i vilken Christinas kulturmecenatskap oundvikligen är av stor betydelse visar sig mycket fruktbar. Avhandlingsförfattaren undviker på så vis att fastna i den alltför personfixerade inriktning som kännetecknar mycket av Christinaforskningen och som, kanske något paradoxalt, emellanåt varit en hämmande kraft när det gällt att studera betydelsen av drottningens kulturella gärning. Med tanke på svårigheterna att i dag fastställa hur långt Christinas inflytande som kulturmecenat sträckte sig är det ännu mer motiverat att, i *Codices Reginenses* fall, fokusera på effekterna av hennes mecenatskap snarare än på hennes roll. Nilsson Nylander anlägger ett bredare sociologiskt perspektiv när hon undersöker de olika försöken att ordna samlingen och de epistemologiska traditioner som dessa svarade emot. Det är, för övrigt, denna centrala aspekt som bokens vackra titel anspe-

lar på, efter Walter Benjamins uttryck i essän "Unpacking my library".

Efter att ha föresatt sig dessa mål i introduktionen och gett läsaren en detaljerad forskningsöversikt över ämnet beskriver Nilsson Nylander i de kommande tre kapitlen ("The Early History of Queen Christina's library", "Assembling and Arranging" och "Queen Christina as a Book Collector") samlingens tillkomst och utveckling. Historien om Christinas samling är, i Nilsson Nylanders skildring, i lika hög grad historien om hennes bibliotekarier och deras insatser. Drottningen anställde under sin regering ett flertal utländska bibliotekarier för att ordna de samlingar som utökats i takt med de svenska framgångarna under trettioåriga kriget. De därtill hörande plundringarna gav till exempel det berömda Pragbytet, i juli 1648, som innebar att kejsaren Rudolf II:s magnifika konst- och boksamling kom till Stockholm. Christinas bibliotekarier var ofta klassiska filologer, som till exempel Johannes Freinshemius från Strassburg, Isaac Vossius och Nicolas Heinsius från Leiden, men även mer utpräglade bibliotekarier, som fransmannen Gabriel Naudé. Genom att utförligt studera deras insatser för Christinas samling och återge deras syn på samlandet behandlar Nilsson Nylander viktiga frågor för avhandlingen såsom den om förhållandet mellan tryckta och handskrivna böcker. I Christinas samling låg tyngdpunkten på de senare – mycket tack vare Vossius. Han representerade en mer traditionell renässanshumanistisk linje än fransmannen Naudé, som i en mer tidsenlig anda ansåg antalet tryck vara alldeles för låg. Vossius framträder i avhandlingen som nyckelpersonen för manuskriptsamlingens framväxt. Det var tack vare honom som den utökades, genom det viktiga inköpet av fransmännen Paul och Alexandre Petaus omfattande bibliotek, och katalogiserades.

Nilsson Nylander vidgar således perspektivet och fokuserar snarare på den krets som omgav Christina än på drottningen själv.

Christinas manuskriptsamling blir då inte enbart ett uttryck för hennes lärda intressen utan även, med författarens egna ord, "just as much a system of communication, an instrument in the making of a European court". Nilsson Nylander beskriver vidare drottningens syften med samlingen och hur hon "aimed at international respectability, and she was competitively marketing herself and her country as cultured. Viewed alongside her other collections, Christina's books constitute a program, a setting or a stage, in which she, a baroque ruler, wished to be seen" (s. 145). Dessa synpunkter leder, oundvikligen, till en på senare år omdebatterad fråga, nämligen den om Christinas lärdom. Nilsson Nylander refererar till Leif Åslunds uppfattning i boken *Att föstra en kung. Om drottning Kristinas utbildning* (2005), nämligen att drottningens rykte som lärd är en del av den svenska storhetsmyten skapad för att legitimera, även kulturellt, landets nyvunna maktposition. Det är framför allt denna mening Nilsson Nylander ansluter sig till. Åslund anser vidare att Christina inte kan räknas som verkligt lärd. På denna punkt är Nilsson Nylander mer nyanserad och försiktig. Hur svårt det än är att i dag fastställa hur lärd Christina egentligen var är det ändå ett faktum att hon, förutom att samla konst och just manuskript, även omgav sig, både i Stockholm och i Rom, med åtskilliga inflytelserika lärda och att hon var à jour med de viktigaste idé-, konst- och litteraturströmningarna i sin samtid. Nilsson Nylander berör denna svåra fråga på ett sätt som är konsekvent med sin mindre personfixerade inriktning och antyder, i min mening helt riktigt, att inget egentligen motsäger att Christina var lärd även om hon använde sitt mecenatskap för uttryckligen politiska syften. Resultatet, och det väsentliga, är att Nilsson Nylander i sin skildring inte förminskar Christinas roll för samlingen utan återger den politiska funktion samlandet hade både i allmänhet i det tidigmoderna Europa och i det specifika fallet gällande Chris-

tinasmamlingen. Författaren vidgar slutligen i sin undersökning perspektivet på de samlade manuskripten: dessa var inte enbart förmedlare av kunskap utan hade också en symbolisk status som kunde skänka glans åt ägaren.

Utifrån detta perspektiv ter sig *Codices Reginenses* fortsatta existens efter Christinas bortgång minst lika viktig och intressant som dess utveckling under hennes liv. Det är den långa perioden från 1689 fram till i dag som står fokus i de tre följande kapitlen i avhandlingen ("Almost the Most Distinguished Library in the Entire World": Christina's Manuscripts Enter the Vatican Library", "How Historical is a Historical Collection? Queen Christina's Books and Later Additions" och "Addressing Access and the Problems of Cataloging"). Manuskriptsamlingen köptes 1689 av påven Alexander VIII, Pietro Ottoboni, och kom på så vis att ingå i den institution, Vatikanbiblioteket, i vilken den bevaras än i dag. Påvens bibliotekarie Francesco Bianchini flyttade 240 manuskript till Alexanders privata bibliotek och ytterligare 72 till Vatikanens arkiv. På så vis började de större eller mindre ingrepp i samlingen som pågått ända fram till 1995, när ett sista manuskript tillfördes till drottningens forna samling. Nilsson Nylanders vid flera tillfällen upprepade påpekande att *Codices Reginenses* alltid varit en samling av samlingar blir ännu mer påtaglig med dess inträde i Vatikanen. Hon tecknar med säker hand en bild av samlingens historia i dess nya kontext, med siktet fortsatt inställt på dess funktioner. Christinas samling var i Vatikanen till en början inte längre tillgänglig för en kvalificerad allmänhet, såsom den hade varit i drottningens palats, och öppnades nu enbart vid enstaka tillfällen, och mer för att beskådas än läsas. En del av Christinas kulturella kapital hade överförts, precis som samlingen, till påven. Nilsson Nylander behandlar vidare de olika katalogiseringsprojekt som planerats och utförts kring samlingen och ger samtidigt en höginträsant inblick i Vatikanbibliotekets historia.

Avslutningsvis kan jag återigen konstatera att Nilsson Nylanders ansats att sätta fokus på hela samlingen, istället för att koncentrera framställningen på Christinas roll, är mycket fruktbar. I denna lärda och välskrivna avhandling – rikt illustrerad med nödvändiga bilder på de omtalade manuskripten – lyckas hon inte enbart ge läsaren en bild av samlingens tillkomst och utveckling, eller en inblick i den tidigmoderna bokhistorien, utan även en fördjupad kunskap om drottning Christinas mecenatskap.

Stefano Fogelberg Rota

Yvonne Blomberg

Att besvärja döden. Död- och återfödelsematiken i Lars Noréns författarskap 1963–1999
Möklinta: Gidlunds förlag 2011, 412 s. (diss. Stockholm)

Yvonne Blombergs *Att besvärja döden. Död- och återfödelsematiken i Lars Noréns författarskap 1963–1999* är den sjunde avhandlingen i Sverige om Lars Noréns författarskap, och med sitt fokus på myter har den en inriktning som skiljer sig från de tidigare ofta psykoanalytiskt orienterade studierna av författarskapet.

En viktig ambition i Blombergs avhandling är att läsa Noréns författarskap, den så kallade noréntexten, utifrån ett västerländskt kulturellt arv, i synnerhet den kanon som utgörs av ”sagor, myter och religiösa föreställningar”. Mera specifikt innebär detta en orientering mot den ”tids- och den död- och återfödelsematik som kan friläggas i författarens texter”. Blombergs utgångspunkter är att Noréns ”poetiska fantasi genom symboliska, metafysiska och mytiska inslag gestaltar ett tidlöst gränsland i texterna”, samt att det finns strategier i noréntexten som ”åskådliggör en strävan att hela olika sönderfall och besvärja döden i dess olika skepnader”.

Metodiskt och teoretiskt utgår avhandlingen från två huvudspår. Sättet att analysera hämtar inspiration från den tematiska kritiken, mera specifikt genom att bilder och symboler blir föremål för tolkning – dock inte utifrån enskilda exempel, utan betraktade utifrån de ”enheter av betydelse som kan urskiljas och knyts till en större helhet”. Blomberg bryr sig inte stort om författarskapets kronologi eller texternas förankring i olika genrer, utan rör sig genom noréntexten utifrån ”hur de litterära bildernas frekvens samt iögonenfallande kontraster har byggt upp teman”. Men Blomberg vill som sagt även läsa noréntexten utifrån traditionella myter och andra texter, vilket föranleder en orientering utifrån Genette mot såväl inter- som hypertextualitet. Inriktningen mot

intertexter utgör också en av avhandlingens stora förtjänster.

Teoretiskt vilar Blombergs avhandling framför allt på Mircea Eliade och dennes idéer om hierofanier, det vill säga människans manifestationer av det heliga, i bilder, myter och symboler. Viss anknytning finns även till Northrop Fryes arketypbegrepp, som Blomberg lite okritiskt ställer vid sidan av Eliade. Blombergs tanke är att "noréntexten kan läsas som en mytisk skildring av en övergångsrit". Genomgående belyses övergångar mellan olika tillstånd, vilka förknippas med livet och döden, samt med en profan och en mytisk tid respektive värld.

Analysen, eller snarare tolkningarna, utvecklas i sju tematiska kapitel, där de två första är betitlade "Chronos – den mätbara tiden" och "Kairos – den mytiska dimensionen". Begreppen chronos och kairos är mycket viktiga för förståelsen av hur Blomberg ser på noréntexten som en mytisk skildring av en övergångsrit. Chronos betraktas av Blomberg som den mätbara tiden, hos Norén manifesterad i bilder av exempelvis klockor, hjul, väntrum och i gestaltningar av människans ojämna kamp mot den lineära tiden. Mot denna yttre tid och ett därtill hörande profant rum i noréntexten vill Blomberg ställa en mytisk tid, kallad kairos, där det profana rummet upplöses och ett religiöst meningssammanhang blir tydligt. Med kairos tycks Blomberg förstå en "tidlös utsträckning", som inte kan mätas och som omfattar "Guds tid, närvaro eller evighet". Trots dess, enligt Blomberg, "atemporal" karaktär tycks kairos vara något som manifesteras dels genom myternas intrång i en profan tid, dels genom "den mytiska tidens, mässans och ritens repetitiva återgång". Rent konkret aktualiseras kairosbegreppet i de delar av noréntexten som involverar till exempel gudsbilder, såväl kristna som klassiskt grekiska, bilder av korsfästelse, samt bilder av fåglar med mytisk förankring. En central slutsats i Blombergs analys är att det gudomliga kan

manifestera sig i det vardagliga, i chronos, både momentant och via upprepningar.

Avhandlingens fokus på det mytiska fördjupas i de följande kapitlen om "Den mytiska resan", "Mytens landskap" och "Initiationsgraven". I kapitlet om den mytiska resan belyses särskilt Orfeusgestalten, mot bakgrund av att den mätbara tiden i noréntexten ersätts av olika typer av vandringar och resor. I kombination med bildkomplex som sömn, dröm och död samt rök, gas och dimma, ger dessa resor uttryck för människans existens inom både den mätbara och den eviga, mytiska tiden. Mönstret går igen i kapitlet om landskapet, där årstiderna och det vegetativa – framför allt träd, sädesfält, löv och honung – lyfts fram för att illustrera tanken på hur människan i noréntexten ingår i den cykliska tidens upprepningsstrukturer. Här lyfts också flera centrala intertexter fram, exempelvis Ekelöf, Eliot, Homeros, Tranströmer och Milton. I kapitlet "Initiationsgraven" orienteras analysen mot maskerna i noréntexten och dessas gränsöverskridande funktion. Även maskerna får, i Blombergs tolkning, en central roll i övergångarna mellan den mätbara och den mytiska tiden, eftersom "med hjälp av masken kan skiljelinjen mellan liv och död överskridas, vilket innebär att chronos genom det rituella maskspelet överflyglas av kairos." Men maskerna, som hos Norén kan förknippas med såväl bödlar och krig som teater, har även en relation till det livgivande, till hur "det ansiktslösa återigen får ansikte". För Blomberg är den norénska masken "liminal", det vill säga den utgör en av förvandlingarna mellan liv och död, förvandlingar som kan vara riktade mot såväl döden som livet. På så sätt kopplas bilden av masken även ihop med den kristna föreställningen om uppståndelsen.

Genom sin inriktning mot den mätbara och den mytiska tiden, det profana och det heliga, är Blombergs läsning genomgående inriktad mot polariteter, och tendensen förstärks i de två avslutande analyskapitlen som uppmärk-

sammar ”Kaos och skapelse” respektive ”Dödande och återfödande ljus”. I det förstnämnda står begreppen kaos och kosmos i centrum, och med utgångspunkt i Eliades förståelse av förhållandet visar Blomberg hur bilder av det upplösta och fasta hos Norén, till exempel vatten, dagg, glas och stenar, anknyter till mytiska mönster. Det flytande har i Blombergs tolkning en koppling till kaos, men i kaos sker även förvandlingar där det upplösta övergår i fast form. Även dessa förvandlingar har en anknytning till det liminala och till Blombergs tidigare resonemang om övergångarna mellan liv och död, samt mellan det mytiska och det tidsbundna. Även ljuset och mörkret i det avslutande analyskapitlet förstås inom ramen för upprepning och återfödelse, samt rörelsen mellan det profana och det mytiska. Central är till exempel förståelsen av ljuset hos Norén som både förintande och återfödande.

Till avhandlingens stora förtjänster hör att den lyckas omfamna en mycket stor del av Noréns författarskap och på ett produktivt sätt förbinder materialet med en avsevärd mängd intertexter och mytiska föreställningar. Avhandlingen har utan tvekan vidgat de ekokammare i vilka Noréns texter resonerar. Och jag tycker att de utförliga läsningarna av tidiga samlingar som *Syrenen, snö* (1963) och *De verbala resterna av en bildprakt som förgår* (1964) samt av pjäsen *Stillheten* (1986) fördjupar förståelsen av författarskapet.

De invändningar som kan resas mot avhandlingen rör framför allt den teoretiska överbyggnaden, med dess inriktning mot det mytiska och arketytiska. Jag har till exempel svårt att riktigt bedöma Mircea Eliades status i förhållande till noréntexten. Ett skäl till detta är att Eliades teori inte återges särskilt utförligt. Blomberg har ryckt ut delar som tycks passa hennes tolkningar. Men vilka delar av teorin passar inte hennes syften? Och varför diskuteras i avhandlingen inte den kritik som rests mot Eliade? Avhandlingen hade vunnit mycket på en kritisk diskussion av mytteorin,

men också på en mera ingående beskrivning av varför Eliade, såsom Blomberg hävdar, går så väl ihop med den tematiska kritiken. Blombergs förklaring, att den tematiska kritiken ”också försöker fånga det mest karakteristiska i verket”, väcker fler frågor än den besvarar.

Patrik Mehrens

Ann-Sofi Ljung Svensson
Jordens dotter. Selma Lagerlöf och den tyska hembygdslitteraturen
Göteborg & Stockholm: Makadam 2011, 316 s.
(diss. Lund)

Att Tyskland var en stor marknad för Selma Lagerlöf är väl känt, men ändå förvånansvärt lite utforskat. I sin avhandling *Jordens dotter. Selma Lagerlöf och den tyska hembygdslitteraturen* ger Ann-Sofi Ljung Svensson en del av svaret på frågan varför Selma Lagerlöf var så populär i Tyskland. Syftet med hennes ”begränsade receptionsstudie [...] är att genom en undersökning av recensioner, artiklar och essäer publicerade i tyska kulturtidskrifter från och med Selma Lagerlöfs debut 1890 fram till 1905 undersöka den tidiga receptionens förhållande till den tyska hembygdskonstens idéer” (19). Ljung Svensson utgår från en bibliografi som förtecknar receptionen av skandinavisk litteratur i Tyskland mellan 1870 och 1914 (Fallenstein & Hennig 1977). Det huvudsakliga källmaterialet utgörs av de recensioner och essäer i kulturtidskrifter som finns med i denna enligt Ljung Svenssons bedömning i stort sett heltäckande förteckning. Detta material suppleras av 64 brev till Selma Lagerlöf från fjorton av de tyska kritikerna, hämtade från Selma Lagerlöf-samlingen på Kungl. biblioteket. Den tidsmässiga avgränsningen motiveras av att perioden mellan de första kommentarerna om Selma Lagerlöf i de tyska kulturtidskrifterna 1896 och 1905, då antalet recensioner kulminerade, kan betraktas som en etableringsfas för Lagerlöfs författarskap i Tyskland. 1905 var hon en känd författare och de åtta verk hon gett ut på svenska hade också översatts. Perioden sammanfaller också med den särskilda kontext Ljung Svensson vill undersöka, ”den tyska hembygdskonstens starkaste period som programmatisk rörelse” (33).

Avhandlingen inleds med två kontextualiserande avsnitt, det första, ”Tyskland – en framgångssaga”, om Selma Lagerlöfs etablering på den tyska marknaden. Här använder

Ljung Svensson tidigare forskning som beskrivit förlagskontakter, lansering och översättare, samt information från brev om Lagerlöfs kontakter med översättare och förlag. I kapitel 2, ”Tyskland 1900”, förankras receptionen i en mer allmän historisk kontext, samt mer specifikt i hembygdsrörelsens ideologi och litteratursyn. Hembygdsrörelsens huvudaktörer och deras programskrifter diskuteras också. Kapitel 3 och 4 utgör själva analysen av receptionen. Kapitel 3, ”Tyska läsningar i hembygdskonstens tecken”, ger först en bild av hela undersökningsmaterialet – tendenser, värderingar, referenser och uttryckliga hänvisningar till hembygdskonsten. Därefter lyfter Ljung Svensson fram de av Lagerlöfs recensioner som hade tydligast koppling till hembygdsrörelsen. I ett avslutande stycke diskuteras tyske hembygdskonstförfattaren Gustaf Frenssens som är en återkommande referens i Lagerlöfs mottagande. Kapitel 4, ”Tyska läsningar som modernitetskritik och samhällsutopi”, genomlöses recensionsmaterialet med sikte på tre konstitutiva uttryck för hembygdsrörelsens program: ”jordmystiken”, ”innerligheten” och ”den hela personligheten”. Detta kapitel kan alltså ses som en förstärkning av argumentet att recensionerna ger uttryck för hembygdskonströrelsens värderingar, “[t]rots att det i undersökningsmaterialet endast finns få konkreta belägg för att Selma Lagerlöf uppfattades som en representant för hembygdskonströrelsen, och trots att det endast går att uttryckligen knyta några få av skribenterna till rörelsen” (222).

Ljung Svensson återkommer till denna problematik i avslutningen. ”Endast fem skribenter i undersökningsmaterialet uttrycker explicit att Lagerlöf är en företrädare för *Heimatkunst*” (271). Ändå är slutsatsen att det finns en estetisk och ideologisk samstämmighet i materialet, en hembygdslitterär diskurs även hos de kritiker som inte explicit kan knytas till hembygdsrörelsen. Risken är förstås att tesen, urvalet och metoden – som kan beskrivas som

diskursanalytisk – tillsammans leder till denna slutsats. Jag ska ta ett exempel. I samband med att jämförelserna mellan Lagerlöf och Gustav Frenssens diskuteras i kapitel 3, lyfts Hedwig Dohms recension av *Jerusalem* fram. Hedwig Dohm var, som Ljung Svensson också framhåller, en ”radikal och mycket socialt engagerad författarinna” (92) och en känd medlem av kvinnorörelsen. Hedwig Dohm jämför *Jerusalem* med Frenssens *Jörn Uhl*, såsom två romaner med hembygdstematik. Dohm kritiserar Frenssens karaktärsskildring, men berömmar Selma Lagerlöfs förmåga att representera den hela personligheten och en ”känslösanning” (215). Ljung Svensson menar att Dohm i detta, liksom i kontrasteringen av känsla och intellekt, uppvisar en grundläggande överensstämmelse med hembygdskonströrelsens anti-intellektualism och höga värdering av äkthet och innerlighet. Hon menar att Lagerlöf just i denna recension ”inordnades i en idealistisk, icke-naturalistisk fåra i den tyska sekelskifteslitteraturen” (218).

Men Hedwig Dohms recension är också ett exempel på den tyska kvinnorörelsens reception av Lagerlöf. Den är, med Dohms recension som ett av de få undantagen, inte företrädd i urvalet, trots att kvinnorörelsen var kanske den viktigaste internationella spridningsvägen för Lagerlöf. Ljung Svensson särskiljer just Dohms recension i *Die Zukunft*, samt tre artiklar om Lagerlöf i *Die Frau*, från de idealistiskt inriktade, konservativa tidskrifterna (87). Visserligen kan man hävda att hembygdskonströrelsen tankar var representerade även inom kvinnorörelsen, precis som de fanns inom den reforminriktade *Lebensreform*, men misstanken uppstår att bilden av receptionen skulle sett annorlunda ut om Ljung Svensson valt att inkludera receptionen inom kvinnorörelsen – eller andra kontexter – i sitt urval. Avhandlingens tes, ”att hembygdskonsten och dess ideologiska implikationer kom att utgöra en viktig fond som hennes texter lästes emot” (19) är givetvis enklare att leda i bevis med ett

urval av konservativa tidskrifter. Ljung Svensson är själv medveten om problematiken. Hon skriver att det ”till exempel [är] möjligt att Lagerlöf i den liberala dagspressen i storstäderna uppfattades på ett annat sätt” (19). Men frågan om hur marginell eller central hembygdskonströrelsen är i receptionen av Lagerlöf om man ser till all kritik under perioden kan inte besvaras inom de ramar som sätts upp i avhandlingen.

Begränsningar är förstås en nödvändighet, särskilt med tanke på att det rör sig om ett omfattande och förhållandevis svåråtkomligt material. Men det är problematiskt att det inte framgår vilka viktiga receptionssammanhang som valts bort. Avhandlingens största behållning är att den lyfter fram en retorik, estetik och ett tänkesätt som är framträdande i den tyska hembygdskonströrelsen, men inte unik för den. De ”konstitutiva uttrycken” för hembygdskonströrelsens program som Ljung Svensson lyfter fram – ”jordmystiken”, ”innerligheten” och ”den hela personligheten” – är välbekanta för den som är förtrogen med det svenska nittioalets kritik. Mest påfallande är överensstämmelserna med Oscar Levertins litteraturkritik. Hans essä om Selma Lagerlöf, i Sverige tryckt i *Svenska gestalter* 1903, översattes 1904 till tyska och fick, enligt Ljung Svensson, stort genomslag. Levertins essä ”är stäm i samma tonart som de tyska kritikernas egna texter”, skriver hon (148). I en noggrann analys visar hon att översättningen av Levertins text inte anpassar den till det tyska litteraturklimatet. Levertin använder redan från början uttryck och värderingar som överensstämmer med retoriken inom den tyska kritikerkår avhandlingen undersöker. ”Innerlighet” och ”den hela personligheten” är uttryck som var återkommande även i det svenska mottagandet. Ljung Svensson får här upp ett spår som skulle förtjäna att följas av fortsatt forskning.

Trots invändningarna mot hur receptionen avgränsats är avhandlingen en viktig forskningsinsats. Svensk litteraturvetenskap-

lig forskning befattar sig sällan med svenska författares mottagande utomlands, kanske för att det är ett tungrott arbete som kräver goda språkkunskaper och en hel del restid. Avhandlingen kommer att vara till nytta inte bara för Lagerlöf-forskare utan för alla som intresserar sig för svenska författares internationella spridning eller för det europeiska kulturklimatet runt sekelskiftet 1900.

Jenny Bergenmar

Axel Englund,
Still Songs: Music In and Around the Poetry of Paul Celan
Aldershot: Ashgate, 2012, 239 pages.

In his book *Still Songs*, Axel Englund explores the musico-literary intersections between Paul Celan's poetry and the musical compositions inspired by his poems. The ostensible aim of the book is to engage both disciplines in critical dialogue, a demanding enterprise, given the complexity of Celan's poetical language. Most importantly, the topic requires competence both in literary analysis and musicological research. A comparable degree of understanding of musical terminology is required from the reader in order to make the most of Englund's careful interpretations of both the poems and the musical scores. While Englund has chosen an ambitious topic, he is aided considerably by the fact that the study of Celan's poetry and life as a Holocaust survivor is a territory already heavily populated with scholarly analysis and interpretation. Nearly all of the poems and compositions included in the study have received at least some scholarly or journalistic attention. There is, in other words, no shortage of material available for analysis and re-evaluation: there are claims to be contested and critical insights to be utilized. As the author notes, the musicality of the poems has not yet attracted much critical attention, and he is the first researcher to situate Celan's poetry in relation to music. He acknowledges the tendentiousness of his readings and the selectiveness of his interpretations – which inevitably results in the exclusion of other lines of enquiry.

Englund also acknowledges that his book is not an exhaustive study of the musicality of Celan's poems. Rather, he devises a set of specific criteria in order to determine which samples of the poet's work will be analyzed. The first criterion is that a poem contains structural or thematic elements in which music is involved, and which have inspired mu-

sical compositions. Secondly, Englund's selection specifically emphasizes poems which have received comparatively little critical attention. He does, however, include an analysis of the well-known *Todesfuge*, a poem with such immense historical and cultural significance as to warrant an exception from the rule. The poem's musicality, and the central position it occupies in Celan's oeuvre, makes it impossible to bypass. Third, Englund explains that the approximately twenty poems included are from different phases of the poet's career, in order to show the ubiquity and persistence of Celan's preoccupation with music. Englund's claim that such a narrow selection of works can serve to illustrate a significant, overarching preoccupation with music in Celan's body of work as a whole does seem something of a stretch. Nor does he provide sufficient evidence to support this claim. He succeeds, however, in demonstrating that musicality is indeed an *aspect* of Celan's poetry; that there is considerable variation in the ways in which musicality appears in the poems; and that music plays a role in the construction of meaning and form in several poems, from various phases of Celan's *oeuvre*.

Englund investigates thematic and structural aspects of his selected poems and of contemporary compositions by Harrison Birtwistle, Wolfgang Rihm, György Kurtág, and many other works that interact with Celan's poetry. He claims that the musico-poetical relationship is ambivalent; i.e. that there is both differentiation from, and identification with music in Celan's poems. Englund builds his argument on Paul Ricoeur's theory of 'living metaphor'. Since Englund emphatically stresses the identity and difference present in the musical metaphor – a tension which is also an essential part of intermedial thinking – it would have been interesting to hear more about how Ricoeur's theory of metaphor could be embedded in the theoretical framework of intermediality.

A prime example of this tension between identity and difference is *Todesfuge*, Celan's most celebrated poem. The poem has sparked conflicting opinions on the subject of poetry's musicality; specifically, its purported identification with the fugal form. Englund argues that, in this matter, the poem's critical reception has been misguided: either it has ignored the question of the poem's musicality altogether, or it has interpreted the poem's reference to fugal form too literally. In the latter case, as Englund points out, a number of critics, frustrated in their failed attempts to assimilate the poem's structure with that of the musical fugue, denounce *Todesfuge* as a failed attempt at musicality. In Englund's interpretation, by contrast, the poem's metaphorical pretension to fugal structure becomes the foundation for the fusion of writing and music-making inherent in the German aesthetic tradition. It is also linked with the fact that Celan's poem employs the German language, the language of National Socialism, which in turn produces an internal conflict in his poetry: the problem of language is mirrored in the poem's approach to music. *Todesfuge* acknowledges, through deconstructivism and self-critique, the Holocaust survivor's guilt and directs severe accusations of musical aestheticism at itself. From this, Englund concludes that the poem's external critical reception misses the mark because the poem has already directed an identical form of critique at itself. By reading *Todesfuge*'s musicality as a metaphor – a key aspect of the book's approach – Englund reveals the profound cultural criticism inherent in the poem. The ensuing discussion of history and politics also pinpoints the tension between the idea of 'pure' art and the concern of contaminating music with ideology (a subject which also seems to be of central concern to the author). Post-war culture and the memory of the atrocities of the Third Reich (both of which cast a shadow over German-language poetry and music) are also recurrent motifs of the book.

It is worth noting that Englund's discussion of the relation between poetry and music in Celan's poetry (particularly with respect to *Todesfuge*) confines itself almost exclusively to classical music. The author barely mentions the poem's Romanian-language identity as *Tangoul Morții* (Tango of Death, or Death's Tango), Petre Solomon's 1947 Romanian translation of the German unpublished original, which was completed in close cooperation with Celan himself. The publication of the translation witnessed a significant tripartite transformation in the poem: the poet's name changes from Antschel to Celan; a fugue becomes a tango; and the language of the unpublished original – which as mentioned earlier is also the language of German culture and National Socialism – is translated into Romanian, Celan's mother tongue. Certainly, including *Tangoul Morții* in the discussion of the topic would have introduced a 'meta' level complication – the reflection of the music-poetry metaphor in a second language – but it could also have borne interesting fruit.

It is relatively easy to read the metaphorical mirror structure into vocal music, because language – for instance, the words or phonetic fragments of poetry that are sung in the musical work— lends linguistic signification to music. Things become more difficult in instrumental music, since the formal analysis of the work requires hermeneutical interpretation in order to bring the music into dialogue with the poetry that has inspired its composition. In the case of *Engführung* for piano and voice (1967) by Aribert Reimann, the author examines verbal and musical repetitions in the work, suggesting that such repetitions “are active agents of meaning in both text and music”.

Still Songs explores several interesting examples of those poems in which music plays crucial and complicated roles. The book is very rich in detail and contains extended and meticulous interpretations impossible to

reflect in a review. It is, however, worth approaching several of the better examples of Englund's analyses. In his reading of *Anabasis* in chapter three, Englund has the poem ascend to the synaesthetic spheres, the realm in which the senses of hearing and vision intersect. The poem pays a temporary visit to the higher realms before returning back with “a newly won sensuality”. Chapter four examines the role of interruptive repetitions. Celan's treatment of the poetic *lied* tradition is examined in chapter two. All topics receive a thorough investigation which I found very interesting, even fascinating, to read.

Inevitably, Englund draws a series of predictable conclusions from his investigation of the texts and compositions. No matter how differently the significance of music and song are configured in the poems, he constantly arrives at the conclusion that the metaphorical meta-reflection and the metaphorical copula are always present in the rift between the arts. However, *Still Songs* makes an important contribution to Celan scholarship and enhances our understanding of the dialogic relations between literature and music in the post-war era.

Leena Kaunonen

N.b. *Still Songs* is a reworked version of the doctoral dissertation, *Stroke Darkly the Strings: On Paul Celan and Music* (Stockholm: Stockholm University, 2011)